

Benczes István,
a Budapesti Corvinus Egyetem Világgazdasági Tanszékének egyetemi tanára,
a KRTK Világgazdasági Intézetének tudományos tanácsadója

E-mail: istvan.benczes@uni-corvinus.hu

FELTÉTELES SZABADULÁS

Úgy búcsúztathatta az óévet a magyar kormány, hogy elmondhatta: nem veszítette el az uniós forrásokért vívott csatát Brüsszellel szemben. Közvetlenül a határidő lejárta előtt, december 22-én az Európai Bizottság elfogadta azt a partnerségi megállapodást, amely elvben megnyitja az utat az uniós pénzügyi támogatások le-hívása előtt. Nem kevés pénzről van szó, hiszen a 22 milliárd euró értékű kohéziós források mellett, amelyekre 2021 és 2027 között az unió többéves pénzügyi kerete (vagy költségvetése) részeként jogosult Magyarország, további 5,8 milliárdnyi összeg is rendelkezésre áll a koronavírus-járvány negatív gazdasági következményeinek orvoslására életre hívott úgynevezett helyreállítási terv részeként. A két tétel együtt az éves magyar GDP nem kevesebb mint egyötödét teszi ki. A végső fejle-mények ismeretében ugyanakkor nem lehet azt állítani, hogy a magyar kormány egyértelműen nyert volna, hiszen a folyósítás egyelőre csak lehetőség. Forintosítható támogatás csak akkor válik belőle, ha Magyarország teljesíti az uniós intézmények által előírt feltételeket.

Az, hogy az unió feltételekhez köt(het)i a kifizetéseket, természetesen nem volt újdonság a magyar fél számára sem. A Bizottság még 2021 novemberében fordult információkérési igénnyel a magyar (és párhuzamosan a lengyel) kormányhoz a Tanács kondicionalitási rendeletére hivatkozva. Ez leszögezi: „megfelelő intézkedéseket kell hozni abban az esetben, ha (...) megállapítást nyer, hogy a jogállamiság el-veinek valamely tagállamban történő megsértése kellően közvetlenül érinti az uniós költségvetéssel való hatékony és eredményes pénzgazdálkodást vagy az Unió pénzügyi érdekeinek védelmét, vagy ennek a kockázata komolyan fennáll” (EU, 2020, 4. cikk (1) bek.).

A lengyel és a magyar kormánynak címzett információkérési igények persze akkor még nem a felfüggesztési eljárás megindítását szolgálták. Nem is szolgálhat-ták, hiszen az EU Bírósága még nem reagált arra a 2021. márciusi magyar és lengyel

beadványra, amely szerint a kifizetéseknek a jogállamisági mechanizmushoz történt kötése összeegyeztethető-e az uniós joggal. A Bizottság az információkéréssel inkább csak azt kívánta tesztelni, hogy a rendelet egyáltalán alapja lehet-e egy ilyen eljárás megindításának a két reitens állam ellen. A Bizottság két területen kért hangsúlyosan felvilágosítást, ezek a korrupció elleni harc, valamint a közbeszerzések tisztasága, átláthatósága. A magyar fél 2022. január 27-én postára is adta válaszait. A levél, amelyet az állandó képviselők bizottságában Magyarországot megjelenítő rendkívüli és meghatalmazott nagykövet jegyzett, egyrésztől sérelmezte, hogy hazánk annak ellenére kapott megkeresést Brüsszelből, hogy a Bíróság még nem döntött az ügyben, így nem is áll(hat)tak rendelkezésre a vitatott jogállamisági mechanizmus alkalmazására vonatkozó iránymutatások, eljárási szabályok. Másrészt a sértettség mellett a válasz értetlenséget is megfogalmazott, amennyiben számonkéri a helyenként homályos, nehezen dekódolható megfogalmazásokat, célzásokat, és több bizottsági felvetést is értelmezhetetlennek minősített. Harmadrészt – árnyaltabb formában bár, de – kinyilvánította, hogy Magyarországnak a kondicionalitások tárgyában nem a szupranacionális Bizottsággal, hanem csakis az állam- és kormányfővel van dolga. Negyedrész válasz is kínál a felvetésekre, amennyiben lényegileg megfogalmazza, hogy minden a legnagyobb rendben van, szó szerint: a „jelenlegi jogi és intézményi keretek [a hatékony és eredményes pénzgazdálkodás] feltételeit teljes mértékben biztosítják” (Válasz, 2022). Olyannyira rendben lévőnek találta a magyar fél a vonatkozó hatályos szabályozást, hogy a közbeszerzési rendszert az unió egyik legszigorúbbjaként aposztrofálta...

A Bíróság időközben (2022. február 16.) elutasította a két visegrádi ország kérését. Közvetlenül az újabb kétharmados Fidesz-győzelem kihirdetése után, áprilisban érkezett a bejelentés – nem kis részben az Európai Parlament nyomására –, hogy a Bizottság Magyarországgal szemben élesíti a jogállamisági eljárást. A Bizottság által megfogalmazott „értésítés” több problémát egészen konkrét formában nevesített. A közbeszerzések terén rendszerszintű szabálytalanságokat, hiányosságokat és gyengeségeket tárt fel, ezeket találta a legsúlyosabbnak. Velük hozta összefüggésbe az összeférhetlenség és a közérdekű vagyonkezelői alapítványok kérdését, és bekerült a bűncselekmények kivizsgálása körüli aggályok problémája is, ideértve az ügyészség kifogásolható eljárásait. Természetesen most sem maradt ki az igazságszolgáltatás függetlenségének ügye sem. Ezeket a Bizottság egyértelműen a jogállamiság megsértésének tekintette.

A nyár állandó üzenetésekkel telt, ám ezek eredménytelennek bizonyultak, az álláspontok bemerevedni látszottak. A magyar kormány ígéretet tett ugyan bizonyos

korrekciókra (amelyeket a Bizottság rendre elégtelennek nyilvánított, hiányolva a kellő elkötelezettséget a megfelelő korrekciós intézkedések iránt), ám egyben tagadta a vádat, amely szerint a hiányosságok és jogsértések rendszerszintűek volnának. Támadta magát az eljárást is, politikai üldözésnek címkézve azt. A Bizottság pedig immáron nemcsak a jogállami elvek sérülése tárgyában levelezett a magyar kormánnyal, hanem kilátásba helyezte a szankcionálást is.

Az Európai Bizottság pozícióját erősítette, hogy júniusban a Tanács is úgy foglalt állást a 2022. évi magyar reformprogramról (és a konvergenciaprogramról), hogy nem érvényesül bennük a független ellenőrzés, s a politika és a gazdaság súlyos összefonódása korrupcióra vezet. Hiába az esetleges gyanú, az eseteket nem vizsgálják ki, nem indul büntetőeljárás. Az intézményi gazdaságtan (és különösen a tranzakciós költségek iskola) tanításait követve a tanácsi jelentés kitér arra is, hogy gazdasági növekedés (amire elvben mind a felzárkóztatási, mind a helyreállítási pénzek fordítandók) csak olyan környezetben várható, amelyben az üzleti vállalkozások kiszámítható, tervezhető működése, gazdálkodása garantálható. Ehhez azonban kulcsfontosságú az igazságszolgáltatás függetlensége. A dokumentum általában is számonkéri a versenyt korlátozó állami túlszabályozást. Ajánlásai között a Tanács felvetette, hogy a magyar kormány „[e]rősítse meg a korrupcióellenes keretet” (Európai Unió Tanácsa, 2022), ideértve különösen az ügyészégi munka hatékonyságát és a közérdekű adatokhoz való hozzáférést. De kérte a bírói függetlenség és a szociális párbeszéd helyreállítását is. A közbeszerzésekre külön is kitért az ajánlás, a verseny élénkítését várva el.

Bár az őszt rendkívül magabiztosan nyitotta az Orbán-kormány, amikor szeptember 13-án kelt levelében arról értesítette a Bizottságot, hogy mindenre kiterjedően rendezte a vitás kérdéseket és a maga részéről lezártak is tekintené az ügyet, ám a Bizottság sem késlekedett a válasszal. Szeptember 18-ai javaslatában gyakorlatilag semmiben sem értett egyet a magyar kormány által kifejtett érvekkel, a megtett intézkedéseket és a beígért lépéseket elégtelennek nyilvánította. A középpontban ezúttal is a közbeszerzési eljárások álltak, különösen nehezményezve az egyajánlatos eljárások kiugróan magas arányát. E pengeváltásnak különös súlyt adott, hogy a Bizottság explicit módon is hivatkozott a hazai Korrupciós Kutatási Központ anyagára, amely a 2005 és 2021 közötti közbeszerzési adatok alapján azt találta, hogy a 2010 utáni időszakban drámaian megugrott azoknak a pályázatoknak a sikerességi rátája, amelyek szoros kapcsolatot ápoltak a végrehajtó hatalommal. A bizottsági javaslat újfent megerősítette a közérdekű vagyonkezelő alapítványokkal szemben tett korábbi aggályait is. Általánosságban is kifogásolta az unió, hogy a magyar kor-

mány nem rendelkezik korrupcióellenes stratégiával, a megelőzéstől a felderítésem át a korrupció visszaszorításáig. Az EU nem kívánt meghátrálni, amit jól bizonyít, hogy november 30-ára már összeállt egy kondíciós lista, amelynek 27 elemére szupermérföldkövekként hivatkozik az unió.

Időközben (november 24.) az Európai Parlament is beszállt a játszamába, és jelentősen emelte a tétet. A jelenlévők (573 képviselő) 72,6 százaléka állásfoglalásban minősítette elégtelennek a magyar kormány uniónak tett vállalásait (arról is szót ejtve, hogy a Bizottság sem lépett fel kellő keménységgel a magyar kormánnyal szemben). Jóllehet a parlamenti véleménynyilvánításnak nincs közvetlen következménye, azt világossá tette, hogy az unió nemzetek feletti intézményei totálisan elégedetlenek a magyar fél hozzáállásával. Döntést azonban e tárgyban csakis a kormányközi szervek hozhatnak...

A politikai döntések így az év utolsó hónapjára maradtak. December 12-én jött az áttörés, amikor egyszerre négy témában ültek asztalhoz a felek. Az unió élt azzal a fontos jogával, amit napirend-összeállításnak hívhatunk. Olyan sorrendben tárgyalták ugyanis a Magyarországot érintő kérdéseket, hogy előbb kikényszeríthetővé vált az együttműködés az unió számára fontos kérdésekben (Ukrajna hitelezése és globális minimumadó), majd csak ezután következhetek a helyreállítási alapról és a felzárkóztatási pénzekről való alkuk.

A játszma végén mindkét oldal elégedetten állhatott fel az asztaltól, hiszen Magyarország számára elvi szinten megnyílt a lehetőség a pénz felhasználására. A másik oldal pedig azt hangoztathatta, hogy a magyar kormányt szigorú elbánásban részesítette, hiszen a beragadt felzárkóztatási források kiszabadítását és a helyreállítási pénzekhez való hozzájutást feltételekhez kötötte (lásd Tanács, 2022, amely tételesen veszi végig a feltételeket). A december 22-én kelt partnerségi megállapodásban a Bizottság magabiztosan jelentette ki, hogy annak révén a 2027-ig terjedő költségvetési időszakban Magyarország olyan átfogó beruházásokat valósíthat meg, amelyek érdemben mozdítják elő az energiahatékonyság fokozását, a megújuló erőforrások hasznosítását stb. (e területre körülbelül 6,7 milliárd eurót biztosítva), a gazdasági versenyképesség javítását és különösen a digitális átállás támogatását (további 4,3 milliárd euró összegben), a munkapiac átalakítását, az oktatás minőségének emelését, a hátrányos helyzetűek életkörülményeinek javítását (5,3 milliárd euró).

Az nem újdonság a nemzetközi gyakorlatban, hogy a pénzügyi támogatások fejében egy országnak bizonyos előre meghatározott feltételeket kell teljesítenie. A nemzetközi pénzügyi intézetek az általuk nyújtott hitelekért és segélyekért cseré-

be gyakorta várják el különféle gazdaságpolitikai előírások, elvárások teljesítését. A Nemzetközi Valutaalap és a Világbank az 1970-es évektől kezdődően – miután hitelezési gyakorlatukban a fejlődő világ felé fordultak – szigorú költségvetési és monetáris politikát írtak elő a támogatott részére (keresleti kondicionalitások), illetve olyan szerkezeti reformok végrehajtását várták el, amelyek a beruházások és a gazdasági növekedés fokozását célozták (kínálati és növekedési kondicionalitások).

A feltételeesség ráadásul az Európai Unió gyakorlatában sem példa nélküli. A kohéziós politika fejlesztési forrásaihoz történő hozzáférést már korábban is bizonyos feltételekhez kötötték az unióban. Ezek közül az előzetes feltételeesség jegyében az unió a támogatott féltől elvárta, hogy hazai szabályozását az uniós iránymutatásoknak és stratégiai célmegjelöléseknek megfelelően alakítsa. A cél a pénzfelhasználás hatékonyságának növelése, és mint ilyen, ez a feltételeesség támogató jellegű volt, az intézményépítést szolgálta. Ennél talán szélesebb körben ismert az a másik feltételeesség, amely nem magához a finanszírozott célhoz, projekthez, hanem a makrogazdasági környezethez kapcsolódott. Eszerint az unió felfüggesztheti a felzárkózási pénzek kifizetéseit, ha a tagállam a pénzügyi (értsd költségvetési politikai) stabilitásra vonatkozó uniós előírásokat megsértette.

A jogállamisági mechanizmus hozzákapcsolása a kohéziós kifizetésekhez az EU-ban igazi innováció. Előzetes feltételeesség ide, pénzügyi stabilitási elvárások oda, a kohéziós pénzek elosztása korábban gyakorlatilag automatizmusként működött. A pénzeket felcímkézték ugyan, sőt azoknak az unió közép- és hosszú távú stratégiai céljaihoz kellett igazodniuk (mint legújabban a digitalizáció, a zöld technológia, a körforgásos gazdaság stb.), ám ezt leszámítva a tagállami kormányok különösebb kontroll nélkül költhették el a jobb módú tagállamok adóbevételeit. A Bizottságnak sem kapacitása, sem különösebb ambíciója nem volta arra, hogy közvetlenebbül és pláne rendszerszinten vizsgálja és értékelje a tagállami pénzköltést. Elvárta ugyan, hogy a tagállami gyakorlat a közbeszerzések vagy az állami támogatások területein összhangban legyen az uniós elvárásokkal, de leginkább a be nem avatkozás politikáját követte. Mindezt csak erősítette az a tény, hogy az új évezredbe lépve az unió újraértelmezte és átformálta kohéziós politikáját. Az EU ugyanis célul tűzte ki, hogy az élesedő világgazdasági versenyben az USA és Ázsia méltó partnere legyen. A lisszaboni (majd EU-2020) stratégia e lépésváltás kereteit adta meg. A versenyképességi fordulat levezényléséhez azonban nem rendeltek forrásokat az unió vezetői. Így történhetett meg, hogy a korábban kifejezetten a gazdasági, társadalmi és területi egyenlőtlenségek mérséklésének céljával megalkotott kohéziós politika (lásd különösen az Európai Unió működéséről szóló szerződés 174. cikkét)

a valóságban versenyképesség-javító tényezővé vált (Molle, 2008), szolidaritási instrumentumból eredményorientált beruházási eszközzé transzformálódott (Nyikos & Talaga, 2014). Ezen átállási folyamat során a Bizottság, de a magállamok vezetői is egyszerűen szem elől tévesztették a rendszerváltó és frissen tagállammá vált kelet-közép-európai régió országainak sajátos viszonyait. Magától értetődőnek vették, hogy a jogállami normák követése, a hatékony kormányzás elvei Európa keleti felén is meggyökeresednek majd.

Pedig aggasztó jelek bőven akadtak már korábban is a kohéziós pénzek hasznosítása körül. Könyvtárnyi irodalma van annak, hogy miért nem hasznosultak a felzárkóztatási pénzek az unió perifériáján. A Világbank megbízásából készített kormányzási indikátorok negyedszázadra visszamenőleg kínálnak összehasonlító adatokat a kormányzás több dimenziójában (lásd Kaufmann et al., 2009). Ezen időszak alatt sem Görögország, sem Olaszország vagy Portugália nem volt képes nemhogy érdemben javítani, de még szinten tartani sem a pozícióját olyan területeken, mint a kormányzati munka hatékonysága, a szabályozás minősége vagy a korrupció féken tartása. Az egyetlen sikertörténetnek tekinthető Írország esetében is, amely ma (az egy főre számolt GDP-jét tekintve) az Európai Unió második leggazdagabb országa, a kérdést inkább úgy teszik fel társadalomtudósok, hogy ott vajon hogyan sikerülhetett a kitörés? Az erőforrásatok koncepciója eredetileg a gazdag nyersanyagkészlettel rendelkező (fejlődő) országok azon sajátosságát ragadta meg, hogy nem voltak képesek élni a környezetük adta lehetőségekkel, nem tudták nyersanyagkincsüket a tartós fejlődés szolgálatába állítani. Mára teljesen bevett gyakorlattá vált, hogy az unió államainak sikertelen felzárkózási kísérletét is ezzel a fogalommal írják le. Sőt, ez a problémakör az uniós csatlakozás után nem sokkal már a hazai diskurzusban is megjelent (lásd Váradi, 2006).

A 2010-es évek második felében tapasztalt robusztus gazdasági növekedés ellenére sem reális, hogy Magyarország belátható időn belül felzárkózzon a magországokhoz, gazdasági versenyképessége relatív értelemben még romlott is (Györffy, 2021). Az uniós pénzek nem hatékony központi felhasználása pedig szinte evidencia (Tóth & Hajdu, 2021; Medve-Bálint et al., 2022). Csakhogy a magyar helyzet mégis más, itt – bizonyos értelemben – nagyon is hatékonyan történt meg az erőforrások felhasználása. Az ellenőrizetlenül felhasznált uniós pénzek nemcsak beruházásokat és egy lojális hazai kvázivállalkozói réteg helyzetbe hozását, valamint felemelkedését biztosították, hanem a magyar gazdaság fejlődési pályáját is az államkapitalista modell irányába terelték át. Ebben az uniós fejlesztési pénzek – nagyrészt a piaci allokációs mechanizmust kiüresítve – a függőségek sajátos,

félfeudális viszonyait teremtették meg. Másfelől sikeresen támogattak egy olyan kvázirendszerváltást is, amelyet a kormányfő az illiberális jelzővel illet, s ahol a kétharmados felhatalmazással kormányzó többség a fékek és ellensúlyok formális és informális intézményrendszerét lebontva egy olyan látszat- vagy választási demokrácia konszolidációját valósította meg, amelyben elvben minden a törvényeknek megfelelően működik – hiszen a törvények, ideértve az alkotmányt is, ennek a többségnek az akaratát fejezik ki.

A jogállamisági mechanizmus részeként elfogadott 27 szupermérőföldkő kifejezetten látványos fenytésnek bizonyult. Mivel az uniós dokumentumok maguk ismerik el, hogy a korrupció rendszerszinten érvényesül, ekképpen 27 (vagy akár-hány) feltétel teljesítésétől aligha remélhető valódi (értsd: rendszerszintű) változás. Ha ugyanis a Bizottság vagy a kormány- és államfőket tömörítő Európai Tanács komolyan gondolná, hogy létezik olyan valós megoldás, amelyben egyfelől levágják a Nemzeti Együttműködés Rendszerét az uniós köldökszínorról, másfelől viszont nem fosztják meg Magyarországot a neki járó felzárkózási és helyreállítási pénzügyi forrásoktól, akkor a pénzosztás egész filozófiáját, teljes intézményi és adminisztratív hátterét újra kellene terveznie. Az oktatás, az egészségügy, a környezetvédelem területein (hogyan csak hármat említsünk a Tanács 2022. évi értékeléséből, lásd Európai Unió Tanácsa, 2022) könnyen azonosíthatók volnának azok a helyi és regionális problémák, amelyeket az unió közvetlenül is felkarolhatna. A szubszidiaritás, sőt a hatékonyság elvére is hivatkozhatna, amennyiben a kormányt megkerülve finanszírozná azokat a projekteket, amelyek garantálnák, hogy nem néhányak személyes jólétét erősítik, hanem egy közösség életminőségét javítják. Az uniós intézmények, ha biztosra kívánnak menni, megcélozhatnák az önkormányzatokat, a régiókat, a civil szervezeteket, a kis közösségeket (ahogyan egyébként erre akad is példa, még ha elenyészően kis arányban is). Közvetlenül is erősíthetnék azoknak a vállalkozóknak az egyre fogyatkozó táborát, akik valóban a piacról élnek, jutalmazhatnák a magas politikai kockázatok ellenére is innovációban, újításban, piacképes termékekben és szolgáltatásban gondolkodó (valóban kis és középméretű) vállalkozásokat. De nem teszik. Sőt ennél sokkal rosszabb választ adnak. Lenullázzák azoknak a tanulni vágyó fiatal egyetemi hallgatónak az álmait, akik most kényszerűen kimaradnak az unió egyik legnagyobb sikertörténetének számító mobilitási programjából, az Erasmusból. Nem szándékolt következményként elidegenít(het)ik azokat a fiatalokat, akik örömmel és nem kevés anyagi áldozatot vállalva egy vagy két szemeszterre külföldre költöznének, ahol nemcsak tárgyi tudásra tesznek szert, hanem személyes tapasztalatokat gyűjthetnek arról, mitől liberális egy demokrácia, milyen a szabad

és független média, mit jelent civilnek lenni, stb. Hogy aztán ezzel a tudással felvértezve itthon bátran kérdezzenek vagy számonkérjenek.

Az Erasmus-pénzek elzárása még akkor is bűn, ha egyébként a Bizottság fenntartásai a közérdekű vagyongazdálkodási alapítványi formában működő 21 felsőoktatási intézmény közbeszerzési gyakorlata és összeférhetetlenségi szabályozása körül méltányolhatók (bár nehezen érthető, hogy ugyanezek az aggályok miért nem merülnek fel az állami fenntartású intézményeknél, lásd még: rendszerszintű hiányosságok). A magyar kutatók (ideértve a doktoranduszokat is) kizárása a Horizont Európa kutatási programból azonban még az előbbi érveléssel sem igazán védhető. Ezeket a pénzeket ugyanis nem politikai kinevezettek osztják. A Horizont Európa forrásait éppen az különbözteti meg az operatív programok juttatásaitól, hogy előbbiekhöz a magyar (vagy bármilyen) kormánynak és kuratóriumnak semmi köze. Ezeket a pénzeket nemzetközi konzorcális együttműködések kapják, amelyek rendkívül kemény versenyben állnak helyt a szokatlanul szigorú (már-már öncélúnak is ható) szabályok betartása mellett. Ezekből a kutatási pénzekből egyebek mellett éppen annak leírását és megértését finanszírozhatná az unió, hogy miért vált autokratikussá/populistává/illiberálissá Magyarország, vagy milyen eséllyel másolhatják akár keleti, akár nyugati uniós tagállamok az orbáni utat, vagy hogy milyen hatással működtethető egy olyan új szabályozási rendszer, mint a jogállamisági mechanizmus, stb.

A magyar kormány valószínűleg jól megvan az Erasmus- és a Horizont-pénzek nélkül is, ezek nagyságrendjükben amúgy is eltörpülnek az egyéb kiszabadított források mellett. Mindeközben gond nélkül kommunikálhatja, hogy a brüsszeli szankciók legújabb áldozatai immáron a tanulni vágyó fiatalok. Amíg a magyar kormány esetében az önérdék és az önhittség együtt formálják a hazai közpolitikát és így a kohéziós politikai döntéseket is, addig az unió döntéshozóitól csak remélhetjük, hogy esetükben a rövidlátás nem párosul cinizmussal is, amikor a hatalmas reputációs veszteség okozásával egyidejűleg kivéreztetik az európai normákat iránytűnek tekintő, jelenlegi és jövőbeni hazai értelmiséget.

Hivatkozások

- EU (2020). Az Európai Parlament és a Tanács (EU, Euratom) 2020/2092 rendelete (2020. december 16.) az uniós költségvetés védelmét szolgáló általános feltételrendszeréről. *Official Journal L 433I*, 22.12.2020, 1-10. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R2092&from=HU>
- Európai Unió Tanácsa (2022). A Tanács ajánlása Magyarország 2022. évi nemzeti reformprogramjáról, amelyben véleményezi Magyarországon 2022. évi konvergenciaprogramját, 417/22 – COM(2022) 614 final. Brüsszel, 2022. június 13. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9764-2022-INIT/hu/pdf>
- Györfly, D. (2021). Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. *Közgazdasági Szemle*, 68(1), 47–75. <http://doi.org/10.18414/KSZ.2021.1.47>
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2009). *Governance matters VIII: Aggregate and individual governance indicators, 1996-2008*. World Bank Development Research Group, June 2009. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1424591
- Medve-Bálint, G., Martin, J. P., & Nagy, G. (2022). Célellentétes következmények? Az uniós források hasznosulása Magyarországon. In: Kolosi, T., Szelényi, I., Tóth, I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Ríport 2022*. Budapest: TÁRKI, 33-52. <https://tarki.hu/tarsadalmi-riport>
- Molle, W. (2008). Enhancing the efficiency of the EU funds through better coordination. *Society and Economy*, Vol. 30, No. 2 (December 2008), pp. 275-292. <https://www.jstor.org/stable/41472104>
- Nyikos, Gy., & Talaga, R. (2014). Cohesion policy in transition: Comparative aspects of the Polish and Hungarian systems of implementation. *Comparative Law Review*, No. 18, pp. 111-131. <http://dx.doi.org/10.12775/CLR.2014.014>
- Tanács (2022). A Tanács (EU) 2022/2506 végrehajtási határozata (2022. december 15.) az uniós költségvetésnek a jogállamisági elvek magyarországi megsértésével szembeni védelmét szolgáló intézkedésekről. *Official Journal*, L 325, 20.12.2022, pp. 94–109. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A32022D2506>
- Tóth, I. J., & Hajdu, M. (2021). *Political favoritism in public tenders in Hungary. Analysis of the odds of winning*. Working Paper Series: CRCB-WP/2021:1. Budapest: CRCB. <https://www.crcb.eu/?p=2925>
- Válasz (2022). *Magyarország – az uniós költségvetés védelmét szolgáló feltételrendszer – az (EU) 2020/2092 rendelet 6. cikkének 4. bekezdése szerinti információkérés*. Brüsszel, 2022. január 27. <https://www.politico.eu/wp-content/uploads/2022/01/31/Hungary-Jan-27-response-conditionality.pdf>
- Várad, B. (2006). Miért folyik a csata? Avagy a 8000 milliárd átka. *Élet és Irodalom*, 2006(44). <https://www.es.hu/cikk/2006-11-05/varadi-balazs/miert-folyik-a-csata.html>